

ΑΠΟ ΤΑ 3 ΣΗΜΕΙΑ ΤΟΥ ΟΡΙΖΟΝΤΑ

Ιστορίες ζωής προσφύγων και μεταναστών

Συνεντεύξεις
ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΑΛΒΑΝΟΥ

ΔΙΚΤΥΟ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ 2016

Concept και σχεδιασμός βιβλίου:
Μυρσίνη Ζορμπά

Επικοινωνία και συντονισμός:
Βιόλα Γκιόκα

Συνεντεύξεις:
Αιμιλία Σαλβάνου

Το έργο υλοποιήθηκε με την υποστήριξη
του αλληλεγγύη-SolidarityNow στο πλαίσιο του έργου
EEAGR08.02.

© 2016, Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού

ISBN 978-618-82607-0-2
ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2016

Επιμέλεια - διόρθωση: Βαρβάρα Καρζή
Σχεδιασμός, σελιδοποίηση: ty[π]ο - Περικλής Δουβίτσας
(fairead.net/typo)

Παραγωγή-διάθεση:
FAIREAD I.K.E., Λ. Σταυρού-Κιονίων, Τήνος 84200
www.fairead.net

Περιεχόμενα

Μυρσίνη Ζορμπά, Η δική τους φωνή	9
Αιμιλία Σαλβάνου, Οδύσσειες χωρίς νόστο	24

Συνεντεύξεις:

Abdul Moin Slon	38
Vahid Pejman	46
Blessing Ibeakam	77
Amin Farahat	94
Farhia N.	100
Ibraim K.	103
Mariana Bordea	112
Halit M.	120
Mirvet P.	137
Ghassan Naoura	150
Fatiha Benradwan	156
Mariam B.	168
Ngozi P.	187
Engenheiro K.	199
Suneel Nadin Masi	217

Η δική τους φωνή

Μυρσίνη Ζορμπά

Αυτό το βιβλίο σχεδιάστηκε για να δώσει φωνή σε κείνους που η φωνή τους δεν ακούγεται, στους πρόσφυγες και στους μετανάστες, που αποτελούν στις μέρες μας, για την Ευρώπη και για τη χώρα μας, το κεντρικό πολιτικό και ανθρωπιστικό διακύβευμα. Τα διλήμματα που προκύπτουν από αυτό δε σηματοδοτούν απλώς την τύχη του δύο τοις εκατό που διεκδικεί να φτάσει από τα 3 σημεία του ορίζοντα και να ενταχθεί στον ευρωπαϊκό πληθυσμό των πεντακοσίων εκατομμυρίων ανθρώπων αλλά κάτι πιο σημαντικό, τις εναλλακτικές κατευθύνσεις των ευρωπαϊκών κοινωνιών για το μέλλον και για το μοντέλο ανάπτυξης και δημοκρατίας που θα ακολουθήσουν.

Στο πλαίσιο αυτό, το βιβλίο αποτελεί προϊόν αργής ωρίμανσης, που προέκυψε από το φυτώριο πολιτισμικής βιοποικιλότητας του «Δικτύου για τα Δικαιώματα του Παιδιού» και από τις ανθρώπινες σχέσεις που αναπτύσσονται στους δύο χώρους του, στο «Εργαστήρι Πολιτισμού» και στο «Κέντρο για το Παιδί», όπου καθημερινά δεκάδες παιδιά –προερχόμενα κατά το ένα τρίτο από ελληνικές οικογένειες και κατά τα δύο τρίτα από είκοσι επτά διαφορετικής εθνοτικής καταγωγής οικογένειες– συμμετέχουν σε παιδαγωγικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, που συντονίζουν μερικές δεκάδες εθελοντές. Για όλες και όλους εμάς, που τα τελευταία χρόνια είχαμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε από κοντά, να συναναστραφούμε και να βιώσουμε ξεχωριστά καθένα από τα

πρόσωπα και τις ιστορίες ζωής που κρύβει η προσφυγιά και η μετανάστευση, η ιδέα του βιβλίου ωρίμαζε σταδιακά προκειμένου να ταξιδέψει η φωνή αυτών των δικών μας ανθρώπων έξω από τον περιορισμένο χώρο μας, να βρει την προσοχή που δικαιούται, να μαρτυρήσει από τη δική τους μεριά το βίωμα και το τραύμα τους. Με δυνατή παρουσία, ανθεκτικοί, γενναίοι, τολμηροί αλλά με τη σκιά των προβλημάτων βαριά πάνω τους και πάνω στα παιδιά τους, είναι σημαντικό να ακουστούν για να τους κατανοήσουμε και να αντιληφθούμε τα τόσα μικρά νήματα που τους συνδέουν με την απόφαση και την ανάγκη να μπουν στην περιπέτεια προς την Ευρώπη. Πρόσωπα προσφιλή, γνωστά σε μας με το μικρό τους όνομα αποτελούν τους φίλους που θέλουμε να σας γνωρίσουμε και είναι όλοι τους ξεχωριστοί και ιδιαίτεροι, όπως ξεχωριστές και ιδιαίτερες είναι και οι στιγμές συγκίνησης, απελπισίας ή χαράς που μοιραστήκαμε μαζί τους αυτά τα τελευταία χρόνια και μας συνδέουν βαθιά.

Πρόσφατα άρχισαν να αποκαλούνται «ροές», αλλά, στην πραγματικότητα, το ανθρώπινο ποτάμι που διασχίζει ορμητικά από τα 3 σημεία του ορίζοντα ηπείρους και χώρες για να φτάσει ως εμάς και να συνεχίσει στα βόρεια κυλάει εδώ και χρόνια, τότε αθόρυβα και με χαμηλή στάθμη, τότε με εντάσεις και φουσκωμένο. Την τελευταία δεκαετία, που βρίσκομαι πιο κοντά του, έχω καταλήξει σταδιακά και μετά από πολλές συζητήσεις με φίλους πρόσφυγες και μετανάστες στην άποψη ότι τίποτα δεν μπορεί να το σταματήσει. Καμία πολιτική δεν μπορεί να το αναστείλει ή να το ματαιώσει είτε με φράχτες και ναρκοθετημένα πεδία είτε με νόμους – πολύ περισσότερο όταν δεν το έχουν πετύχει οι αγριεμένες θάλασσες, οι πνιγμοί και οι θάνατοι, η πείνα, η δίψα, οι ατέλειωτες πορείες με τα πόδια, οι επιχειρήσεις-σκούπα, η ξενοφοβία, η κατά πρόσωπο περιφρόνηση, οι δολοφονίες με ρατσιστικά κίνητρα, η υποδοχή με γουρουνοκεφαλές, οι φωτιές σε ξενώνες, η κακομεταχείριση, τα

στρατόπεδα, οι επαναπροωθήσεις, οι οικειοθελείς επιστροφές. Όλα τα παραπάνω δεν παραβιάζουν στις περισσότερες περιπτώσεις μόνο τα όρια των διεθνών συνθηκών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά είναι και αν-αποτελεσματικά. Παραμένει μυστήριο γιατί, στο όνομα μάλιστα του ορθολογισμού και του πραγματισμού, στο όνομα της οικονομίας και της σύνεσης, συνεχίζουν όλα αυτά να χρησιμοποιούνται ως μέσα απώθησης και αποτροπής, στον βαθμό που διαψεύδονται παταγωδώς, που αποδεικνύονται μη εφαρμόσιμα και, με τους όρους μάλιστα της τρέχουσας συζήτησης, είναι καταφανώς σπάταλα και αντιαναπτυξιακά.

Η προσφυγιά και η μετανάστευση δεν είναι επιλογή. Στο αδιέξοδο ζωής σε έναν τόπο που βρίσκεται σε πόλεμο ή σε παντελή οικονομική και κοινωνική αποσύνθεση, είναι ανάγκη απόλυτα σκληρή, μη αναστρέψιμη, απεγνωσμένη, είναι η τελευταία ελπίδα επιβίωσης μέσα από την απόδραση προς μια τουλάχιστον απειλητική και γεμάτη κινδύνους περιπέτεια στο άγνωστο. Είναι το αποτέλεσμα μιας παγκοσμιοποιημένης εποχής, όπου επικρατούν πολιτικές επιλογές οι οποίες οδηγούν σε πολέμους, ανισότητες, διαφθορά, υπερκέρδη και στην ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας σε βάρος της αειφόρου. Είναι το αποτέλεσμα της αποτυχίας να υποστηριχθεί μεταπολεμικά η ανάπτυξη του άλλοτε λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου» από τις ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες αθέτησαν όλες τις προγραμματικές τους διακηρύξεις. Είναι το αποτέλεσμα ισορροπιών που ακύρωσαν τον νέο ρόλο που όφειλε να διαδραματίζει ο ΟΗΕ. Γι' αυτό και δεν αποτελεί συγκυριακή αλλά σταθερή τάση, που θα μείνει εγγεγραμμένη στο κάδρο της ιστορίας της εποχής μας και που θα πρέπει ως τέτοια να μας οδηγεί να σκεφτόμαστε όχι τους τρόπους να κλείσουμε την πόρτα αλλά τους τρόπους να επανεξετάσουμε και να επανασχεδιάσουμε τις οικονομίες και τις κοινωνίες μας, ώστε να ζήσουμε μαζί με ελευθερία, διαφορετικοί και ισότιμοι, ξεπερνώντας τα όποια προβλήματα με συνοχή και

αλληλεγγύη. Οι πόρτες δεν μπορούν να σφραγιστούν, τα γκέτο αργά ή γρήγορα παίρνουν την εκδίκησή τους, η παρανομία των διακινητών, όταν υποκαθιστά τις νόμιμες λύσεις, διογκώνεται και αφορμίζει άσχημα, ενώ, αντίθετα, όλοι έχουν δικαίωμα στη δικαιοσύνη και τη δημοκρατία και είναι δύσκολο να φανταστούμε τη ζωή μας στην Ευρώπη χωρίς αυτές. Η συνοχή, η αλληλεγγύη και η δημοκρατία ή θα είναι περιεκτικές ή δε θα μπορέσουν να διατηρηθούν ως κοινωνικές αξίες.

Τα παραπάνω είναι οι απλές αλήθειες που δε θέλησαν να καταλάβουν ποτέ όσοι ως πριν από λίγο καιρό επέμεναν πεισματικά και αδιακρίτως στον χαρακτηρισμό «λαθρομετανάστες», θεωρώντας ότι είναι μια καταιγίδα που θα περάσει οικτίροντας, ελεεινολογώντας και προκαλώντας ηθικό πανικό. Είναι οι ίδιοι που πιο πρόσφατα άρχισαν να μιλούν με αμφίσημο λόγο για τους «εξαθλιωμένους αυτούς ανθρώπους», προσπαθώντας να καλύψουν την υποκρισία με προσχηματική συμπόνια και φιλανθρωπία. Αλλά η συμπόνια και η φιλανθρωπία δοκιμάστηκαν πολύ γρήγορα στο πραγματικό πεδίο και εκεί η υποκρισία βρέθηκε στο περιθώριο, καθώς ένα ανέλπιστο δυναμικό κύμα κοινωνικής αλληλεγγύης ήρθε στο προσκήνιο.

Παρά την κρίση, στην ελληνική κοινωνία αναδύθηκαν πρωτοφανείς πρωτοβουλίες συμπαράστασης και υποστήριξης των προσφύγων. Είναι πολλοί, ενδεχομένως η πλειονότητα, εκείνοι οι συμπολίτες και οι συμπολίτισσές μας που, προσπερνώντας τα κλισέ και τις ταμπέλες, υπερβαίνουν τον φόβο και την επιφύλαξη για τον Άλλο και Διαφορετικό, σκέφτηκαν τους πρόσφυγες και τους μετανάστες ως ανθρώπινες υπάρξεις, ως παιδιά, αγόρια και κορίτσια, γυναίκες και άνδρες, οικογένειες και μοναχικούς εφήβους, ανάπηρους και υπέργηρους, με τον καθένα να έχει την προσωπικότητά του, να κλαίει, να γελάει, να ελπίζει, να απογοητεύεται, να προ-

σπαθεί, να αγαπάει, να φοβάται – όπως άλλωστε κι εμείς. Είδε τον καθένα ξεχωριστό και ιδιαίτερο, τον καθένα και μια ιστορία ζωής, έναν γενέθλιο τόπο, μια φυγή, μια πορεία, ένα επικίνδυνο ταξίδι, ένα τραύμα, μια δύναμη αντίστασης, επιβίωσης, μια στάση, μια γλώσσα, μια πολιτισμική παράδοση. Σε μια πορεία στο κενό, σε ένα εκκρεμές ζωής, πολυμελείς οικογένειες, μανάδες μόνες με παιδιά, ασυνόδευτοι έφηβοι διέλυσαν με μόνη την εικόνα της παρουσίας τους όλες τις φαντασιακές εικόνες της επικινδυνότητας, που προβλήθηκαν και καλλιεργήθηκαν με επιμονή. Σ' αυτό συνέβαλε η καταλυτική έξοδος των Σύρων προσφύγων. Η μαζικότητα και η απενοχοποιημένη στάση τους ανέτρεψε τα προηγούμενα δεδομένα. Το έλλειμμα πολιτικής της Ευρώπης απαντήθηκε με υπέρβαση και πραγματισμό από τους πολίτες. Το εδώ δεν μπορεί παρά να μας περιέχει όλους και η πολιτική έχει το καθήκον να βρει τους τρόπους. Η Ευρώπη –με πληθυσμό πεντακοσίων εκατομμυρίων ανθρώπων, με σοβαρό πρόβλημα υπογεννητικότητας και με δραματική ανάγκη για νέα σχέδια και δυνάμεις οικονομικής ανάπτυξης– χρειάζεται πιο τολμηρές πολιτικές και πιο περιεκτική δημοκρατία, ώστε να πάει μπροστά.

Το σημερινό ποτάμι των προσφύγων συναντά εκείνα τα παλιότερα που εγκαταστάθηκαν εδώ πριν από το 2000, κι αφού είχαν ενσωματωθεί ήδη οι μετακινούμενοι από τα Βαλκάνια και τις πρώην ανατολικές χώρες πληθυσμοί. Τα παιδιά εκείνων των παλιότερων προσφύγων και μεταναστών –πολλά από τα οποία γεννήθηκαν εδώ– πήγαν όλα στο ελληνικό σχολείο, μιλούν ελληνικά και δε γνωρίζουν άλλη πατρίδα. Το σχολείο, οι δάσκαλοι, η εκπαιδευτική κοινότητα έδειξαν μιαν απίστευτη προσαρμοστικότητα και αντοχή, σηκώνοντας το κύριο βάρος της ενσωμάτωσης. Είναι σημαντικό να σκεφτεί κάποιος ότι περιοχές ολόκληρες του υποβαθμισμένου κέντρου της πόλης ή της περιφέρειας σήκωσαν τον μεγάλο όγκο αυτής της διαδικασίας. Αν και όχι

χωρίς εντάσεις, για να μην ξεχνάμε ή υποβαθμίζουμε την άνοδο της Χρυσής Αυγής, ωστόσο, εντέλει, με αξιοσημείωτη ανοχή και πολύ συχνά με πνεύμα αλληλεγγύης. Η ελληνική κοινωνία μαθήτευσε αυτά τα χρόνια στην ανοχή, τη συμβίωση και τη διαφορετικότητα και βγήκε πιο έμπειρη και αναστοχαστική απέναντι στα νέα δεδομένα.

Παρ' όλα αυτά, στη λειτουργία του δημόσιου χώρου εδώ και χρόνια παρατηρώ πως η φωνή και οι γλώσσες των προσφύγων και μεταναστών δεν έχουν ενσωματωθεί στα ακούσματα της πόλης, μιλούν μεταξύ τους ψιθυριστά και, όταν κάποιος ρωτά το όνομά τους, δύσκολα κατορθώνει να το θυμηθεί μετά από λίγο. Χρειάζεται άσκηση της ακοής και της μνήμης για να βγει η προσοχή από τα γνωστά σύμφωνα, να ασκηθεί και να γίνει πιο ενεργή. Οι πρόσφυγες και οι μετανάστες είναι ορατοί στη χρωματική κλίμακα και την πολιτισμική τους ποικιλομορφία αλλά άορατοι στην πολιτική και κοινωνική τους έκφραση μέσα σε πόλεις που υπήρξαν φιλόξενες και αδιάφορες. Έρχονται από τα άλλα 3 σημεία του ορίζοντα, όχι από τη Δύση. Έρχονται από την Ανατολή –από το Αφγανιστάν, το Ιράν, το Ιράκ, παλιότερα από την Παλαιστίνη–, διαβαίνουν βουνά με τα πόδια, όπως ο φίλος μου ο Τσαμάν που περπάτησε δεκαοχτώ ώρες στα βουνά παρότι τυφλός, μένουν για λίγο στην Τουρκία και στη συνέχεια διασχίζουν τη Μεσόγειο – μέχρι πρότινος, που δεν υπήρχαν συρματοπλέγματα, διέσχιζαν τον Έβρο. Έρχονται από τον Νότο, από την Αφρική, που για μας είναι μια ήπειρος κι ένα χρώμα αλλά για κείνους είναι ξεχωριστές πατρίδες –η Νιγηρία, η Σομαλία, η Αιθιοπία, η Μπουργκίνα Φάσο και, τώρα πια, η Αίγυπτος, η Λιβύη, το Μαρόκο– και φυλές και πολλές και διαφορετικές γλώσσες και διάλεκτοι. Αλλά έρχονται και από τον Βορρά, από τις πρώην ανατολικές χώρες –τη Γεωργία, τη Μολδαβία, τη Ρουμανία–, πιο οικειοί λόγω Ευρώπης αλλά πάντοτε από την άλλη μεριά. Κι όλοι μαζί από την άλλη μεριά,

από τη μεριά της φτώχειας, που χαράζει τα σύνορα πιο βαθιά και τα χτίζει πιο ψηλά απ' οτιδήποτε άλλο.

Όταν γράφουν οι ίδιοι τις ιστορίες τους έτσι όπως τις βίωσαν, μέσα από τη δική τους ματιά απέναντι στα πράγματα και σε όλους εμάς, θα καταλάβουμε τι σήμαινε πραγματικά αυτή η εποχή για κείνους. Όταν τα παιδιά τους θα βρουν τη θέση τους χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς, όταν θα μπορούν να εκφραστούν ελεύθερα και να εξιστορήσουν την ιστορία των γονιών τους και τη δική τους, όταν θα συγκροτήσουν τον δικό τους λόγο και τη δική τους επιστημονική προσέγγιση, τότε θα μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το τι πραγματικά συνέβη στην εποχή μας. Τώρα δε γνωρίζουμε παρά τη μισή αλήθεια –τη δική μας μόνο, έστω και καλοπροαίρετη–, ενώ η δική τους δεν έχει καν διατυπωθεί. Στη θέση της ορθώνονται ανώνυμα μνήματα με αριθμούς, άψυχα παιδικά κορμάκια ξεβράζονται στις ακτές, ζώες υπόγειες και γκριζες προσπαθούν να βρουν αποδέκτες μέσα από σπασμένα αγγλικά, αλλά ο πόνος τους, τα τραύματά τους και τα συναισθήματά τους παραμένουν ανείπωτα.

Το «Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού» έστρεψε εδώ και χρόνια την προσοχή του στο περιβάλλον της μεταναστευτικής παρούσας στις γειτονίες, μέσα κι έξω από τα σχολεία, στις οικογένειες, στους ξενώνες, στον δημόσιο χώρο, όπου οι ανήλικοι πρόσφυγες και μετανάστες κοινωνικοποιούνταν αναζητώντας δεσμούς και συμμετέχοντας στις κατά τόπους φιλικές, μαθητικές, αθλητικές και πολιτιστικές κοινότητες. Έτσι, οι δύο χώροι του Δικτύου στην περιοχή του Σταθμού Λαρίσης υπήρξαν από την πρώτη στιγμή λειτουργίας τους χώροι φιλικόι, ανοιχτοί και οικείοι για όλα τα παιδιά, χωρίς καμία διάκριση. Στην αρχική διστακτική ερώτηση για το εάν είναι δωρεάν η είσοδος, με την καταφατική απάντηση άνηλξαν τα χαμόγελα σε παιδιά και ενήλικες. Αποκτήσαμε

το πλεονέκτημα να ερχόμαστε καθημερινά σε επαφή και γνωριμία με δεκάδες παιδιά και τις οικογένειές τους, να αισθανόμαστε τον φόβο και τον δισταγμό όταν υπήρχε, να συμπαραστεκόμαστε, να δαισθανόμαστε και να βιώνουμε το βάρος ανείπωτων προβλημάτων, αλλά και να δεχόμαστε την απελευθερωτική εμπιστοσύνη με την οποία ακουμπούν πάνω μας ανήλικοι και ενήλικοι ιστορίες ζωής. Από τις στιγμιαίες καθημερινές εξομολογήσεις στους εργαζομένους και τους εθελοντές και εθελόντριες του Δικτύου ως τις βαθιές συνεντεύξεις αυτού του βιβλίου, που πραγματοποίησε η Αιμιλία Σαλβάνου, υπάρχει μια διαρκής ζωντανή γραμμή επικοινωνίας. Είναι αυτή που συνδέει την ανάγκη, τη διάφευση, την απογοήτευση με την ελπίδα, την αισιοδοξία, την ανακούφιση και όλα αυτά κάτω από έναν μοναδικό παρονομαστή, την εμπιστοσύνη και το αίσθημα αλληλεγγύης. Αυτά είναι που σήκωσαν στους ώμους τους η Φωτεινή Αβδελλή, βιβλιοθηκονόμος, και η Βιόλα Γχιόκα, διεθνολόγος, συντονίστριες και οι δύο των κοινωνικοπολιτισμικών προγραμμάτων του «Εργαστηρίου Πολιτισμού» στην καθημερινή δεκάωρη λειτουργία του και αυτό είναι που έδωσε την ενθάρρυνση, το κουράγιο και τη δύναμη στις φωνές των ανθρώπων μας να αφηγηθούν τις ιστορίες ζωής που περιέχει αυτό το βιβλίο.

Αν χρειάζεται να περιγράψω κάπως την ατμόσφαιρα στο «Εργαστήρι Πολιτισμού», θα έλεγα πως, ενώ έξω γίνεται χαλασμός και η χώρα μετεωρίζεται στο κενό, μέσα επικρατεί δημιουργική έξαψη. Όσοι το δημιουργήσαμε και το στηρίζουμε ξέρουμε πως στον μικρό μας χώρο το φιλικό καλωσόρισμα, η διακριτικότητα, η διαθεσιμότητα και η επινόηση λύσεων σε δύσκολες καταστάσεις είναι εξίσου σημαντικά με ένα ζευγάρι παπούτσια και με μια σακούλα με τρόφιμα. Ξέρουμε πως στον μικρό μας χώρο πρέπει να υπάρχει πάντοτε μια θέση για όλους και για όλα, για την κούραση, τον δισταγμό και την αμφιβολία, για τις κρίσιμες στιγμές που

χρειάζονται συμπαράσταση, κινητοποίηση, αποφάσεις. Χαιρόμαστε και βιώνουμε όλοι μαζί τη μεγάλη δανειστική βιβλιοθήκη, τις Δημιουργικές Ομάδες, τη μαθησιακή υποστήριξη, τις γιορτές, που με κάθε ευκαιρία οργανώνουμε. Ξέρουμε πως κοντά μας στην περιοχή αλλά και πιο μακριά υπάρχουν μέλη και φίλοι μας, οργανώσεις που μας νοιάζονται και συνδέουν αμφίδρομα τον χώρο μας με τον έξω κόσμο. Με περισσότερα από χίλια εκατό παιδιά με κάρτα βιβλιοθήκης, με είκοσι πέντε σχολεία κοντά μας και με ογδόντα εθελοντές, αποτελούμε μια κοινότητα που βιώνει τη διαφορετικότητα και την αλληλεγγύη μεταφέροντας και αξιοποιώντας κάθε διαθέσιμο ή αφανή πολιτισμικό πόρο.

Αρχίζουμε το μάθημα ελληνικών. Ανήλικοι πρόσφυγες, σαστισμένοι ακόμη από το ταξίδι τους που κράτησε μήνες, από τις περιπέτειες με φορτηγά, από τις κακουχίες, από τα σύνορα, από τις βάρκες, από τις διαδικασίες της αστυνομίας. Μακριά από συγγενείς και φίλους, μόνοι, «ασυνόδετοι αιτούντες άσυλο» – για να μην ξεχνάμε και τη γλώσσα των επίσημων εγγράφων. Μια καινούρια ομάδα, καθόμαστε γύρω από το τραπέζι στριμωχτά όλοι μαζί, κοιταζόμαστε στα μάτια, σφίγγουμε τα χέρια, χαμογελάμε αμήχανα, λέω το όνομά μου όσο μπορώ πιο καθαρά, ρωτάω, λίγο ελληνικά λίγο αγγλικά, «Πώς σε λένε;» και ακούω το όνομα «Μοχάμεντ», «Χουσεΐν», «Ιακώβ», «Αζίζ» και προσπαθώ να το κρατήσω στον μου μαζί με την έκφραση των ματιών – φοβισμένη, θλιμμένη, με μια σταγόνα ελπίδας όμως στο βλεφάρισμα. Ρωτάω τη χώρα και η απάντηση που παίρνω είναι: Αφγανιστάν, Συρία, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Ερυθραία, Σομαλία, Νιγηρία. Η γεωγραφία της Ασίας και της Αφρικής συμπυκνωμένη σ' αυτό το μικρό τραπέζι, όπου θα απλώσουμε σε λίγο τα τετράδια για να γράψουμε την ελληνική αλφαβήτα, σαν πρόσχημα γνωριμίας και οικειότητας. Σκυμμένος στο τετράδιό σου και προσπαθώντας να κατανοήσεις τη φωνητική διαφορά του «θ» με το «φ» και του «ε» με το «υ», θα ξεχάσεις

για λίγο την πείνα, τον πόλεμο, την ανασφάλεια και την απελπισία της γυμνής ζωής στα δεκατέσσερα ή τα δεκάξι σου.

Πιάνουμε σιγά σιγά την κουβέντα. Σπασμένες λέξεις. «Πόσο καιρό είσαι εδώ;» «Έχεις ροζ κάρτα;» «Πόσο χρονών είσαι;» Ουδέτερες πληροφορίες που παίρνεις και δίνεις για αρχή. Μην κάνεις παραπανίσιες ερωτήσεις που μπορεί άθελά σου να πληγώσουν. Ο κοινωνικός λειτουργός μιλούσε πριν για τις αϋπνίες και τους νυχτερινούς εφιάλτες, για μικρότερα αδέρφια που έμειναν στο μακρινό πουθενά και στην καθημερινή έγνοια του νου, για γονείς που βρέθηκαν σκοτωμένοι, για τον βιασμό της μητέρας ή της αδελφής.

Ανοίγετε τα τετράδια και γράφετε την αλφαβήτα, λέτε ένα ένα τα γράμματα, τα επαναλαμβάνετε. Ένας δωδεκάχρονος δεν έχει πάει καθόλου σχολείο στη χώρα του και πρέπει να μάθει για πρώτη φορά τα γράμματα στα δεκατέσσερά του σε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνει. Του χαμογελάς για να πάρει κουράγιο, αλλά μέσα σου είσαι απελπισμένη. Στην αριθμητική είναι πιο εύκολα, όλοι ξέρουν πρόσθεση κι αφαίρεση, θα μάθουν σύντομα διαίρεση και πολλαπλασιασμό. Από μάθημα σε μάθημα μεγαλώνει η οικειότητα, κοιτάζετε στα μάτια, ξέρεις και ξέρουν πότε φέρνεις μαζί σου χαρούμενη διάθεση και πότε κάποια αόριστη στενοχώρια, οι σπασμένες λέξεις αρχίζουν να παίρνουν σχήμα, ακούς στην άκρη του μαθήματος ιστορίες που σε αναστατώνουν, προσπαθείς να βρεις λύσεις σε προβλήματα εκτός αριθμητικής, τους γνωρίζεις φίλους σου που έδειξαν ενδιαφέρον να βοηθήσουν με κάποιο τρόπο, μοιράζεστε αστεία, ένα σουβλάκι, μια αισιόδοξη ιδέα. Μέσα στον χώρο ησυχία. Εμείς εδώ, αφοσιωμένοι, πρέπει να γεφυρώσουμε πραγματικότητες, χρόνους, τρόπους, αποστάσεις. Να διδαχθούμε και να διδάξουμε την ανεπαίσθητη φωνητική διαφορά του «φ» με το «θ», του «ε» με το «υ», σαν ένα χάδι στο αυτί ο ένας του άλλου.

Κι έξω; Έξω η κρίση γιορτάζει κάθε τόσο τα γενέθλιά της, τρίτα, τέταρτα, πέμπτα. Συνοδεύω δυο μικρά Αιθιοπίακια στο σχολείο. Είναι η πρώτη τους εβδομάδα. Το σχολείο είναι κάπου στα Πατήσια, περνάς από ρυπαρά πεζοδρόμια, σωρούς σκουπιδιών, καταρρέοντα νεοκλασικά και μπαίνεις σε μια ωραία πλακόστρωτη αυλή, με καθαρούς και φρεσκοβαμμένους διαδρόμους. «Δεν είμαι ρατσιστής», λέει ο διευθυντής μόλις πλησιάζω. «Ίσως, αν έμενα στην περιοχή, να ήμουν», προσθέτει και με κοιτάζει. Την προηγούμενη μέρα το βράδυ είχαμε προσπαθήσει λίγοι φίλοι μαζί με τα δυο παιδιά και μερικά ακόμη ανήλικα προσφυγόπουλα να παρακολουθήσουμε μια συναυλία του Μεγάρου στην εκκλησία. Δεν τα καταφέραμε να φτάσουμε πριν κλείσουν οι πόρτες. Βρεθήκαμε έτσι εγκλωβισμένοι σε ένα παγερό τρίγωνο: ανάμεσα στις βρισιές και τις απειλές κάποιων ακραίων, στη δυσφορία και τις διαμαρτυρίες κατοίκων της περιοχής και στη φυλασσόμενη από τα ΜΑΤ εκκλησία-φρούριο. Έφταναν στ' αυτιά μας οι μελωδίες της μουσικής, η χορωδία, το φέγγος της εκκλησίας, αλλά το νόημα που μας είχε οδηγήσει ως εκεί έμοιαζε θαμπό μέσα στο κρύο και στη φοβιστική πραγματικότητα της πλατείας. Καμιά γέφυρα του μέσα με το έξω, κανένας διάλογος, καμιά ανοιχτή χαραμάδα. Έξω ήμασταν ένα μικρό εγκαταλειμμένο νησί ενώ μέσα ακούγονταν μελωδίες που δεν μπορούσαμε να αφουγκραστούμε καθαρά. Ο διευθυντής συνεχίζει ενθαρρυσμένος από τη σιωπή μου: «Πρέπει να σας πω ότι η εμπειρία μου διδάσκει πως οι έγχρωμοι δεν αγαπούν τα γράμματα σε αντίθεση με τους Αλβανούς, που δείχνουν θέληση για μάθηση». «Είχατε την ίδια άποψη πριν από δέκα χρόνια;» τον ρωτάω. Ανάμεσά μας πέφτει τώρα ομίχλη. Συνοδεύω τα δυο μικρά παιδιά, που η συγκυρία των πολέμων και της πείνας τα έφερε στον δρόμο μου, κάτω από τα επίμονα βλέμματα αγουροξυπνημένων γονιών και παιδιών. Την επομένη ο Άμπελ θα μεταφέρει σε μένα και τον μεγαλύτερο αδελφό του την απορία του συμμαθητή του: «Η θεία σου είναι άσπρη κι εσύ...». Ο μικρός

δεν προφέρει την άλλη λέξη, τη μειωτική. «Λατρεύω τον καφέ με γάλα», του απαντώ και νιώθω τα δυο παιδιά να ανασαίνουν με ανακούφιση.

Στο «Εργαστήρι Πολιτισμού» και στο «Κέντρο για το Παιδί» μπαينوβγαίνουν παιδιά, манάδες, λιγότεροι πατεράδες και όλοι ξέρουν ότι είναι καλοδεχούμενοι, ότι υπάρχει πάντοτε κάποιος να τους ακούσει. Τα παιδιά έρχονται πολλές φορές μόνα τους, όχι μόνο από τη γειτονιά αλλά κι από μακρινότερες αποστάσεις –με τα μεγαλύτερα μάλιστα να παίρνουν το λεωφορείο από τα Πατήσια, την Κυψέλη, τον Κολωνό ή το Μοσχάτο–, για να συμμετάσχουν σε μια Δημιουργική Ομάδα, να δανειστούν ένα βιβλίο, να κάνουν μια ώρα μάθημα με έναν εθελοντή. Με τα χρόνια οι δεσμοί σταθεροποιούνται, οι γνωριμίες γίνονται φιλίες, ένα περιβάλλον αποδοχής όλων ευνοεί την ελευθερία μιας κοινότητας που μεγαλώνει και δυναμώνει συνεκτικά.

«Το σχολείο μας δεν έχει τάξεις ενισχυτικής», λέει η δασκάλα. «Ψάχνουμε απεγνωσμένα να βρούμε χρήματα για υποστηρικτική διδασκαλία», απαντά ο φίλος από το Υπουργείο Παιδείας. Τα δύο κοριτσάκια έχουν γραφτεί στην τετάρτη και την έκτη τάξη με κριτήριο την ηλικία αλλά χωρίς κριτήριο ζωής, παιδιά που πήγαν για πρώτη φορά σε ελληνικό σχολείο τον περασμένο Σεπτέμβρη. «Γιατί;» ρωτάω. «Έτσι είναι ο κανονισμός», είναι η απάντηση. Τα παιδιά κοιμούνται σ' έναν ξενώνα για παιδιά-πρόσφυγες, η μητέρα τους δουλεύει στην επαρχία, στη συλλογή των πορτοκαλιών. Τα απογεύματα προσπαθούν με τη βοήθεια εθελοντών δασκάλων να μάθουν σιγά σιγά να συλλαβίζουν. Απομακρύνομαι από το σχολείο καθώς χτυπάει το κουδούνι κι ακούγεται η πρωινή προσευχή. Διασχίζω τις κάτω γειτονιές του κέντρου της πόλης – Λιοσίων, Μιχαήλ Βόδα, Ηπείρου, Αχαρνών, Φυλής. Πεζοπορώ και παρατηρώ τα σπίτια, τα πρόσωπα των περαστικών, χαζεύω

τις γυναίκες και τον τρόπο που είναι ντυμένες, τα νέα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, τα μαγαζιά. Είναι ακόμη νωρίς, η πόλη ξυπνάει, οι άνθρωποι μπαينوβγαίνουν στους φούρνους, το πρωινό φρέσκο ψωμί, που μοσχοβολάει ως το πεζοδρόμιο, σε αισιοδοξεί. Εδώ ζει ένας κόσμος πολύχρωμος, φτωχός, της ανάγκης. Χωρίς σταθερή ζωή, χωρίς καλές συνθήκες μέσα κι έξω από το σπίτι, χωρίς μεροκάματο, πιεσμένος από το κύμα που τον έφερε και τον πέταξε ως εδώ, από κείνους που βρήκε και τους ενόχλησε με την παρουσία του, από κείνους που δεν τους αρέσει το χρώμα του, η γλώσσα που μιλάει και δεν την καταλαβαίνουν, ο τρόπος που περπατάει, που ρωτάει, που συμπεριφέρεται. Ένας κόσμος ενοχοποιημένος, μπερδεμένος, χωρίς προσανατολισμό, κοινότητες ανθρώπων σε αγωνιώδη αναζήτηση επιβίωσης, επικοινωνίας, σημείων αναφοράς. Ένας κόσμος που σπρώχνεται στο περιθώριο, στη γυμνή ζωή, αλλά και που ξέρει να αντιστέκεται με τη δύναμη της θέλησης, με πρακτικές επιβίωσης και, σίγουρα, με προσδοκίες για το μέλλον των παιδιών του.

Βγαίνω στην Πατησίων και ανεβαίνω την Ακαδημίας ως το Σύνταγμα, στην άλλη πλευρά της πόλης, δεκαπέντε λεπτά με τα πόδια, μια ανάσα απόσταση. Σκέφτομαι την άλλη «απόσταση», αυτή που διατυπώνεται συχνά με ζήλο για τις κάτω συνοικίες και την υποβάθμισή τους, και τη βρίσκω τεράστια σε σχέση με τον πραγματικό χρόνο της πρωινής μου πεζοπορίας. Είναι αυτή η απόσταση που πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε, να μετρήσουμε, να νοηματοδοτήσουμε και μετά να την περπατήσουμε, να τη γεφυρώσουμε και να τη μειώσουμε. Κι έπειτα να πάμε με νέες αντοχές σε μεγαλύτερες αποστάσεις –στο Σχιστό, στο Λαύριο, στη Μαλακάσα, στα εγκαταλειμμένα στρατόπεδα όπου τώρα αναγκαστικά κουρνιάζουν σε σκηνές οι πρόσφυγες και οι μετανάστες βιώνοντας την απομόνωση– και να τις μειώσουμε κι αυτές. Αν έμαθα κάτι μέσα στα τελευταία έξι επτά χρόνια, αυτό ήταν ότι οι αποστάσεις, όταν

γεφυρώνονται, μειώνονται, ότι τα δεδομένα που μοιάζουν κλειστά και αδιαπέραστα αλλάζουν με την κοινή προσπάθεια.

Είδα τους πρώτους ασυνόδευτους ανηλίκους να παλεύουν στα άγρια κύματα της ξένης γλώσσας και του σχολείου και μετά, σαν από θαύμα, να βρίσκουν φίλους, που να τους συμπαραστέκονται, και να τελειώνουν μια σχολή μαγείρων, να γίνονται διερμηνείς, να δουλεύουν δυο δουλειές, να κάνουν τη δική τους οικογένεια. Είδα δικηγόρους να κερδίζουν αφιλοκερδώς δίκες και αποζημιώσεις για λογαριασμό ανηλίκων στο Στρασβούργο, είδα μια εποχή την αγριότητα της αίτησης ασύλου στην Πέτρου Ράλλη, τα κρατητήρια και τη σκληρότητα της αστυνομίας, είδα τα υπόγεια και τις τρύπες όπου μένουν παιδιά, είδα εθελοντές να βουρκώνουν από συγκίνηση, είδα το πείσμα και τη θέληση για ζωή να κερδίζει, είδα την αξιοπρέπεια να στέκεται όρθια και στα πιο δύσκολα. Είδα παιδιά που τα είχα χάσει να ξεφυτρώνουν ξαφνικά στο τηλέφωνο και το Facebook από τη Φιλανδία, τη Νορβηγία, την Ολλανδία και να ρωτάνε με ανησυχία πώς τα περνάμε εδώ με την κρίση. Είδα μανάδες κακοποιημένες να ανοίγουν καινούρια σπιτικά. Είδα οικογένειες να ξαναενώνονται στη Γερμανία και την Ελβετία μετά από καιρό. Καθένας τους ξεχωριστός και αναντικατάστατος, κάθε ιστορία ζωής ένα μονοπάτι στην άκρη του γκρεμού. Πουθενά στο προσωπικό περιβάλλον μου δεν είδα τόσες ανατροπές και ριζικές αλλαγές ζωής όσες είδα και έζησα σ' αυτή την αόρατη και άγνωστη στους πιο πολλούς συμπολίτες μας κοινωνία, που έζησε στο ημίφως και με κομμένη την ανάσα κάτω από την επιφάνεια της κανονικής ζωής της πόλης. Για μένα οι άνθρωποι που γνώρισα αυτά τα χρόνια μου πρόσφεραν σχέσεις και εμπειρίες μοναδικές και γεφύρωσαν με τον πιο απρόσμενα αισιόδοξο τρόπο την απόσταση ανάμεσα στους δύο κόσμους μας, που έμοιαζαν αρχικά ξένοι και διαφορετικοί.

Αυτή τη γεφύρωση της απόστασης αναζητήσαμε στις συγκλονιστικές αφηγήσεις αυτού του βιβλίου, που ενισχύει με την ένταση του γραπτού τις δικές τους φωνές ώστε να ακουστούν. Γιατί, για να μικρύνει η απόσταση, πρέπει πρώτα να δώσουμε τη σημασία που αξίζει στις ιστορίες τους, να τις διαβάσουμε και να τους γνωρίσουμε καλύτερα, ώστε να μπορέσουμε να μπούμε για λίγο στη θέση τους, να τους ακολουθήσουμε στις διαδρομές τους, αλλά και να αναστοχαστούμε τον σημερινό κόσμο και τις κοινωνίες μας. Στη διάρκεια της διαδικασίας αυτής, η ομάδα του Δικτύου που συμμετέχουμε στο «Εργαστήρι Πολιτισμού» και στο «Κέντρο για το Παιδί» προσπαθήσαμε να συγκροτήσουμε και να καταθέσουμε τη δική μας φωνή, που περιείχε τις καλές πρακτικές που ακολουθήσαμε στην καθημερινή μας συνάντηση με τους πρόσφυγες και τους μετανάστες. Αλλά μπροστά στη δύναμη της ιστορίας καθενός και στις συγκλονιστικές μαρτυρίες τους, τα κείμενά μας, αδύναμα και άτονα, τα όσα πολλά είχαμε προσπαθήσει, λίγα και θαμπά. Δεν είναι ντροπή να ομολογήσουμε ότι οι όροι ήταν σε βάρος μας άνισοι. Έτσι, αποφασίσαμε να χαρίσουμε τις σελίδες που μας αναλογούσαν σε κείνους, προκειμένου να βρουν τον χώρο να ακουστούν καλύτερα και δυνατότερα οι δικές τους μοναδικές ιστορίες. Εμείς θα βρούμε μιαν άλλη ευκαιρία να περιγράψουμε πόσο προσεκτικοί, ευαίσθητοι και συνεπείς πρέπει να είμαστε όταν συναντάμε ως εργαζόμενοι ή ως εθελοντές τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, ιδιαίτερα τα παιδιά, που έχουν ζήσει θύελλες πολέμων και κατατρογμών. Με χαρά το κάναμε και με επιμονή θα το επιδιώξουμε στο μέλλον.

Το παραπάνω κείμενο γράφτηκε εκ μέρους και των συνεργατών του Δικτύου: Φωτεινής Αβδελλή, Βιόλας Γκιοκά, Αγγελικής Σανδήλου, Μαρίας Χριστοπούλου, Μαρίας-Ματίλντας Γαλάνη, Βίλλυς Μήτρακα, Αναστασίας Βλαχάκη.

Οδύσσειες χωρίς νόστο

Αιμιλία Σαλβάνου

Οι συνεντεύξεις που περιλαμβάνονται σε αυτό το βιβλίο καταγράφηκαν όταν το προσφυγικό ζήτημα στην Ευρώπη βρισκόταν σε μια ιστορική καμπή, το δεύτερο εξάμηνο του 2015. Η παρουσία των προσφύγων, κυρίως των προερχομένων από τη Συρία, είχε γίνει αισθητή ακόμα και στο κέντρο της Αθήνας, προσελκύοντας το ενδιαφέρον όχι μόνο των ελληνικών αλλά και των διεθνών αλληλέγγυων οργανώσεων και ΜΚΟ, οι οποίες από το καλοκαίρι και ύστερα έστειλαν συστηματικά αντιπροσωπείες στη χώρα μας για να βοηθήσουν, αλλά και για να καταγράψουν την κατάσταση. Η κρίση αυτή δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία. Η αποσταθεροποίηση της ευρύτερης περιοχής της ανατολικής Μεσογείου και της Βόρειας Αφρικής, ιδιαίτερα από το τέλος της δεκαετίας του 2000 και ύστερα, είχε οδηγήσει σε αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη. Τα μέτρα που κατ' επανάληψη προέκρινε η Ευρωπαϊκή Ένωση προκειμένου να ελεγχθούν ή και να εμποδιστούν οι ροές αυτές, κυρίως το κλείσιμο των χερσαίων συνόρων και ο αυστηρότερος έλεγχος των θαλάσσιων διόδων, αποδείχθηκαν αναποτελεσματικά, με συνέπεια στην πράξη να καταρριφθούν τα σύνορα. Η μαζική παρουσία προσφύγων σε ευρωπαϊκό έδαφος έχει θέσει πιεστικά τα διλήμματα επιλογής μεταξύ των πολιτικών ασφάλειας, που για χρόνια υιοθετεί η ΕΕ, και του ανθρωπισμού, διλήμματα μέσα από τα οποία φαντάζουν εντονότερες οι ήδη υπάρχουσες ρωγμές στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Οι ιστορίες ζωής αυτού του βιβλίου, ωστόσο, δεν έχουν σκοπό να αναδείξουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Ευρώπη. Αυτές αφορούν περισσότερο το πεδίο πολιτικών αποφάσεων σχετικά με τη φυσιογνωμία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την ταυτότητα της ευρωπαϊκότητας. Αυτές οι αφηγήσεις φωτίζουν άλλες πλευρές της συγχρονίας. Φωτίζουν την ομοιότητα και συνάμα την ιδιαιτερότητα της κάθε ανθρώπινης ιστορίας, που συνήθως συνωστίζεται αδιακρίτως μέσα στους όρους «μετανάστης» και «πρόσφυγας». Φωτίζουν ακόμη το πόσο αυθαίρετοι και κατασκευασμένοι είναι οι όροι αυτοί και συνηγορούν στο ότι σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, όπου ούτε οι οικονομίες ούτε οι πολιτικές των κρατών σχεδιάζονται και ολοκληρώνονται σε εθνικό επίπεδο, οι ταξινομητικοί όροι με βάση τους οποίους κρινόταν η νομιμότητα της μετακίνησης των ανθρώπων σε προηγούμενες περιόδους είναι παντελώς ανεπαρκείς. Οι ιστορίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο αυτό έρχονται να ενισχύσουν τον προβληματισμό που ήδη έχει εκτεταμένα αναπτυχθεί από τις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες σχετικά με την ανεπάρκεια της διάκρισης ανάμεσα σε «νόμιμους μετανάστες» σε «παράνομους μετανάστες» και σε «πρόσφυγες», πάνω στην οποία έχει δομηθεί όλη η ευρωπαϊκή πολιτική απέναντι στους ανθρώπους που εισέρχονται στο έδαφός της.¹ Αλλά και η διάκριση ανάμεσα σε «οικονομικούς μετανάστες» και «πολιτικούς πρόσφυγες» είναι και αυτή πολλές φορές διάτρητη.² Πώς να χαρακτηρίσει κανείς, για παράδειγμα, τον Πακιστανό Suneel που φεύγει από τη χώρα του επειδή είναι χριστιανός και φοβάται για τη ζωή τη δική του και της οικογένειάς του, αλλά ταυτόχρονα η οικονομική δυνατότητα της οικο-

---

1. Nikos Papastergiadis, *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*, Oxford: Polity Press 2000.

2. Saskia Sassen, "Why 'migrant' and 'refugee' fail to grasp new diasporas". Ανακτήθηκε 16 Φεβρουαρίου 2016, από <http://openmigration.org/en/op-ed/why-migrant-and-refugee-fail-to-grasp-new-diasporas/>

γένειας φτάνει μόνο να πληρώσει για τη μετακίνηση ενός μέλους της, το οποίο προσδοκά ότι θα στέλνει πίσω χρήματα προκειμένου να μπορέσουν οι υπόλοιποι να στηριχθούν οικονομικά; Είναι οικονομικός μετανάστης ή πρόσφυγας; Παρόμοιες είναι οι περισσότερες ιστορίες που ακούσαμε. Πώς ταξινομείται η Ngozi από τη Νιγηρία που φεύγει από τη χώρα της επειδή αρνήθηκε να υποκύψει στις επιταγές της φυλής της να αφιερωθεί στους θεούς – «θυσία» στην οποία έπρεπε να υποβληθεί μόνο και μόνο επειδή έτυχε να είναι η μεγαλύτερη από τις δίδυμες αδελφές; Ή η ιστορία του Ghassan που, όταν βλέπει το σπίτι του κατεστραμμένο από έκρηξη παγιδευμένου αυτοκινήτου, αποφασίζει να φύγει αμετάκλητα αφού πρώτα τραβήξει φωτογραφίες για να θυμάται; Φωτογραφίες που δείχνει μέχρι σήμερα ως μέρος της ζωής του. Και ποια είναι η κατηγορία αυτή που θα χωρέσει την ιστορία του Amin που έχει γυρίσει όλη τη Μεσόγειο γυρεύοντας να συστηθεί με τον πατέρα του –που δεν τον αναγνώρισε– και να δικαιώσει τον αγώνα της μάνας του, που τον μεγάλωσε μόνη της σε ένα περιβάλλον μη ανεκτικό, όπου ούτε η ύπαρξή του δεν αναγνωριζόταν χωρίς την υπογραφή του πατέρα; Μετανάστης ή πρόσφυγας; Πρόκειται για ανθρώπους που ανήκουν σε αυτό που τα τελευταία χρόνια ορίζεται ως «νέες μεταναστευτικές ροές», για ανθρώπους που δεν μπορούμε να είμαστε πολύ σίγουροι σε ποια από τις υπάρχουσες ταξινομικές κατηγορίες ανήκουν, προκειμένου να απαντήσουμε στο ερώτημα: «Τι δικαιώματα θα πρέπει να τους δώσουμε;».³ Οι μετακινήσεις αυτές συνδέονται

---

3. Ανδρέας Τάκης, «Προσφυγικό 2015: Χρονικό μιας προαναγγελθείσας κρίσης», Heinrich Böll Stiftung. Ανακτήθηκε 4 Δεκεμβρίου 2015, από https://gr.boell.org/el/2015/12/04/prosfygiko-2015-hroniko-mias-proanaggeltheisas-krisis#_ednref4; Anna Triantafyllidou, “In Europe, a Need for Bold Decisions”, *The Huffington Post* 21.9.2015. Ανακτήθηκε από http://www.huffingtonpost.com/annatriantafyllidou/in-europe-a-need-for-bold_b_8172256.html

με τη γενικότερη αποσταθεροποίηση στην περιοχή, με τη διάλυση του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού ιστού και με το κενό εξουσίας που δημιουργεί – κενό που δίνει χώρο για την ανάπτυξη κάθε μορφής αυθαιρέσις και ανομίας. Υπερβαίνοντας ωστόσο τις ταξινομήσεις, τις οποίες έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε «φυσικές» και νομιμοποιημένες, τα ερωτήματα στα οποία καλούμαστε να απαντήσουμε ακούγοντας καθεμία από αυτές τις ιστορίες είναι: «Είχαν δικαίωμα οι άνθρωποι να ζητήσουν να κλείσουν τα τραυμάτά τους και να δοκιμάσουν να βελτιώσουν τους όρους της ζωής τους;» «Είχαν δικαίωμα να φύγουν;».

Η φυγή, το ταξίδι, η περιπλάνηση προς την αναζήτηση της υπαρξιακής ολοκλήρωσης της ταυτότητας είναι σύμφυτη με την ιστορία της Μεσογείου, είναι κομμάτι της ζωής των ανθρώπων της. Το αρχετυπικό αφήγημα της Μεσογείου αποτυπώθηκε στην *Οδύσσεια*. Οδύσσειες όμως είναι και οι ιστορίες που διηγούνται οι πρόσφυγες. Οδύσσειες με άλγος αλλά χωρίς νόστο, δηλαδή χωρίς επιστροφή. Και αυτή είναι μια διάσταση που προκύπτει πολύ έντονα μέσα από τις ιστορίες που ακούσαμε. Γιατί πώς αλλιώς να κατανοήσει κανείς την ιστορία της Μεσογείου, αν όχι σαν την ιστορία μιας θάλασσας που όχι μόνο ένωσε ή χώρισε τους ανθρώπους γύρω από αυτήν, αλλά αναδύθηκε η ίδια ως ένας «τόπος» στη φαντασία των ανθρώπων; Στο πρόσφατο βιβλίο του για την ιστορία της Μεσογείου, ο David Abulafia μας θύμισε πως η Μεσόγειος αποτέλεσε σημείο αναφοράς των πολιτισμών που αναπτύχθηκαν γύρω της ήδη από την αρχαιότητα και πως οι πολιτισμοί αυτοί ήταν συνεχώς εκτεθειμένοι και συνδιαμορφώνονταν από επιρροές που έρχονταν «από απέναντι».⁴ Η ιστορία της Μεσογείου δεν είναι άλλη από αυτή των θαλάσσιων δρόμων της, από την ιστορία των λιμανιών της, από την ιστορία των ανθρώπων που έφυγαν ή διώ-

---

4. David Abulafia, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, Oxford: Oxford University Press 2011.

χθήκαν από τους τόπους τους, γιατί δεν «ταίριαζαν» σε αυτούς. Η ιστορία της είναι η ιστορία των ανθρώπων εκείνων –διανοομένων, πατριωτών, πολιτικών εξορίστων, ταξιδευτών, επαναστατών, διπλωματών, εμπόρων, φοιτητών, μεταναστών και προσφύγων– που διαμόρφωσαν τις ιδέες τους μακριά από τον τόπο που θεωρούσαν ως πατρίδα.⁵ Οι ιστορίες που αφηγήθηκαν οι άνθρωποι στις συνεντεύξεις δε μιλούν μόνο για τις προσωπικές τους ιστορίες. Είναι ιστορίες που μιλούν για συλλογικές προσδοκίες και διαψεύσεις, για στρατηγικές επιβίωσης, για αγώνες και απογοητεύσεις, για μοίρασμα εμπειριών και ανάδυση ενδιάμεσων χώρων υβριδικών ταυτοτήτων και συγκρητισμού. Οι ενδιάμεσοι αυτοί χώροι εικονοποιοούνται πολύ ζωντανά σε μια από τις ιστορίες όταν τα φαγητά που μαγειρεύει η οικογένεια γίνονται ο χώρος όπου έχουν θέση και το οικείο της πατρίδας προέλευσης και το νέο της Ελλάδας ή των φίλων από άλλες χώρες, και αυτό το ενδιάμεσο –το καινούριο που γεννιέται– περνάει πίσω στην πατρική οικογένεια μέσω Skype. Επομένως, οι ταυτότητες των ανθρώπων δεν έχουν να κάνουν τόσο με τον χώρο όσο με τα ανθρωποδίκτυα στα οποία εντάσσονται και με τις βιωμένες διαδρομές στον χώρο και στον χρόνο, υπερβαίνοντας τα εθνικά σύνορα.⁶

Ούτε ο τόπος ούτε οι άνθρωποί του, γράφει η Doreen Massey, μπορούν να κατανοηθούν χωρίς τον χρόνο – η γεωγραφία χωρίς την ιστορία.⁷ Εν προκειμένω για τους ανθρώπους της Μεσογείου,

---

5. Maurizio Isabella and Konstantina Zanou, “The Sea, its People and their Ideas in the Long Nineteenth Century”. In Maurizio Isabella and Konstantina Zanou (eds.), *Mediterranean Diasporas*, London: Bloomsbury Publishing 2015, 1-23.

6. Henri Lefebvre, *The Production of Space*, Oxford: Basil Blackwell 1991.

7. Doreen Massey, “Places and their Pasts”, *History Workshop Journal* 39 (1995), 182-192.

του Μαγκρέμπ, της κεντρικής Ασίας, της Μέσης Ανατολής, ούτε ο τόπος τους ούτε οι ταυτότητές τους μπορούν να κατανοηθούν ανεξάρτητα από το παρελθόν της αποικιοκρατίας και των πολλαπλών νεωτεριστικών, που έχουν καθορίσει τη δυναμική και τις ισορροπίες της περιοχής. Όταν αφηγούνται τις ιστορίες τους οι άνθρωποι, είναι φανερό ότι πρόκειται για ένα παρελθόν που κάθε άλλο παρά πεθαμένο μπορεί να θεωρηθεί. Το αποικιοκρατικό παρελθόν ωστόσο λειτουργεί και μέσα από αντιστροφές. Το να έχει υπάρξει ένα κράτος αποικία και να έχει υιοθετήσει τους τρόπους των αποικιοκρατών θεωρητικά συνεισφέρει στην ανώτερη κατάταξή του στην υποτιθέμενη κλίμακα των πολιτισμών της Αφρικής. «Εμείς, για παράδειγμα, δεν τρώμε με τα χέρια, όπως άλλοι. Τρώμε με μαχαίρι, με πιρούνι. Και δεν τρώμε από ένα πιάτο βάζοντας μέσα πολλοί μαζί τα χέρια μας», λέει ένας από τους αφηγητές. Η αποικιοκρατία στο πλαίσιο αυτό δε νοσηματοδοτείται ως συνθήκη καθυστέρησης της πορείας του έθνους προς την ολοκλήρωσή του –ως αιτία καθυστέρησης, με άλλα λόγια– αλλά ως εμπειρία που φέρνει ένα βήμα πιο κοντά στην ευρωπαϊκή νεωτερικότητα, θυμίζοντας το *Μαύρο Δέρμα, Λευκές Μάσκες* του Frantz Fanon.⁸ Το παρελθόν επανέρχεται συνεχώς στις ιστορίες των ανθρώπων είτε πρόκειται για το βιωμένο παρελθόν, μέσω του οποίου εξηγούν τους λόγους που τελικά τους ανάγκασαν να φύγουν από τις πατρίδες τους (όπως πολύ καθαρά το αφηγείται ο Vahid), είτε πρόκειται για τη μνήμη του συλλογικού τους παρελθόντος (όπως στις ιστορίες της Blessing ή του Suneel). Παρελθόν και παρόν αλληλοπλέκονται στη μνήμη των ανθρώπων όταν αφηγούνται σε συντελεσμένο μέλλοντα τις ιστορίες τους.

Οι άνθρωποι αφηγούνται τις ιστορίες τους με τον τρόπο που τις θυμούνται σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, στο πλαίσιο που έχει δημιουργήσει η συνθήκη της συνέντευξης. Με την έννοια αυτή η

---

8. Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*, New York: Grove Press 1967.

στιγμή της συνέντευξης είναι ακριβώς και η στιγμή παραγωγής ενός αρχείου για τη μετανάστευση στον 21ο αιώνα.⁹ Ένα αρχείο, ωστόσο, στο οποίο δε θα ανατρέχουμε για να διασταυρώσουμε την ακρίβεια των γεγονότων αλλά το νόημα που είχαν για όσους τα βίωσαν. Πρόκειται για ένα αρχείο δυναμικό, που προκρίνει την αλήθεια έναντι της ακρίβειας, ούτως ή άλλως σε ένα πλαίσιο το οποίο καθορίζεται από τη δεδομένη στιγμή της συνέντευξης.¹⁰ Γιατί οι ιστορίες των ανθρώπων αυτών πιθανότατα θα είναι διαφορετικές αν τις αφηγηθούν στη συγκυρία ενός άλλου παρόντος, που θα έχει γεννήσει και άλλες προσδοκίες για το μέλλον. Οι προφορικές μαρτυρίες φωτίζουν όχι την ακρίβεια των γεγονότων, αλλά το πώς βίωσαν τη μεταναστευτική εμπειρία οι μετανάστες καθώς και την πολυπλοκότητα της εμπειρίας και τον τρόπο που αυτή εγγράφεται στις καθημερινές επιλογές των ανθρώπων. Με το να φωτίζουν πλευρές της μεταναστευτικής εμπειρίας που συνήθως μένουν στην αφάνεια, αφού δεν ανήκουν σε αυτές που συνήθως ενδιαφέρουν τη θεσμική καταγραφή των μεταναστευτικών ροών, κλονίζουν την παντοδυναμία των γραμμικών, μονοσήμαντων και οικονομικών προσεγγίσεων του μεταναστευτικού φαινομένου, επιτρέποντάς μας να δούμε τους ανθρώπους και τις επιλογές τους πίσω από τους

9. Για τον τρόπο που λειτουργεί η προφορική μνήμη και για το πώς οι προφορικές μαρτυρίες συγκροτούν αρχείο βλ. μεταξύ άλλων: Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, *Ανάποδα χρόνια: συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκκα Γρεβενών (1900-1950)*, Αθήνα: Πλέθρον 1997; Alessandro Portelli, “What makes oral history different?”. In R. Perks and A. Thompson (eds.), *The Oral History Reader*, London: Routledge 1998, 63-74; Γιώργος Τσιώλης και Ειρήνη Σιούτη (επιμ.), *Βιογραφικές (ανα)κατασκευές στην ύστερη νεωτερικότητα: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της βιογραφικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Νήσος 2013.

10. Για τη διάκριση μεταξύ ακρίβειας και αλήθειας στο παρελθόν βλ. σχετικά: Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Αθήνα: Πόλις 2007.

αριθμούς των στατιστικών.¹¹ Ο τρόπος που οι μετανάστες, για παράδειγμα, αφηγούνται την απόφασή τους να φύγουν από την πατρίδα τους δεν αποκαλύπτει μόνο τους λόγους που τους οδήγησαν στην απόφαση να φύγουν, αλλά και τις προσδοκίες που είχαν από τη μετανάστευση, τον τρόπο που φαντάζονταν τον τόπο προορισμού. Αποκαλύπτει ότι στην πλειονότητά τους όσοι αφήφισαν τους κινδύνους προκειμένου να φτάσουν στην Ευρώπη το έκαναν επειδή την είχαν φανταστεί ως τον τόπο εκείνο της ελευθερίας και της δημοκρατίας που θα τους έδινε την ευκαιρία να προκόψουν. Σκιαγραφεί επίσης την περιπλάνηση από τη μια ευρωπαϊκή χώρα στην άλλη, όπου «πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδον ἄστεα καὶ νόον ἔγνω» μετά τη διάψευση της αρχικής προσδοκίας.

Οι ιστορίες των μεταναστών φωτίζουν και τη σημασία των δικτύων στην εμπειρία της μετανάστευσης. Φωτίζουν δηλαδή τον τρόπο που η ανθρώπινη δικτύωση όχι μόνο βοηθά το υποκείμενο να πάρει την αρχική απόφαση της μετανάστευσης και να φτάσει στον προορισμό του, αλλά πολύ συχνά τα δίκτυα είναι αυτά που το βοηθούν στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που ανακύπτουν κατά τον πρώτο καιρό της άφιξής του στη χώρα προορισμού. Είναι ενδιαφέρουσα η διαφορετική ανάγνωση των δικτύων αυτών από τους διαφορετικούς αφηγητές, εν πολλοίς έμφυλα προσδιορισμένη. Έτσι, ενώ φαίνεται ότι οι άντρες υπογραμμίζουν συστηματικά τη σημασία της προσωπικής τους στάσης και αποφασιστικότητας σε ό,τι αφορά τον τρόπο που κινήθηκαν μέσα στα δίκτυα αυτά και διαμόρφωσαν στη συνέχεια τη ζωή τους (π.χ. Ghassan, Vahid), για τις γυναίκες πολύ μεγαλύτερη σημασία φαίνεται να έχουν οι σχέσεις με τους κοντινούς τους ανθρώπους (π.χ. Mariana, Fatiha).

Μια άλλη ενδιαφέρουσα όψη των προφορικών αφηγήσεων είναι ο τρόπος που φωτίζουν τη διαγενεακή σχέση στις οικογένειες των

---

11. Alistair Thomson, "Moving Stories: Oral History and Migration Studies", *Oral History* 27, no. 1 (Spring 1999): 24-37.

μεταναστών – την πολύπλοκη σχέση ανάμεσα στις δύο γενιές και τις δύο πατρίδες.¹² Τι αφηγούνται οι μετανάστες πρώτης γενιάς στα παιδιά τους, που είτε γεννήθηκαν εδώ είτε ήρθαν σε πολύ μικρή ηλικία; Τι τους λένε για την πατρίδα που άφησαν πίσω και πώς ονειρεύονται τη σχέση τους με την Ελλάδα; Τι γίνεται με τη γλώσσα όταν σε πολλές περιπτώσεις οι γλώσσες που οι γονείς και τα παιδιά νιώθουν ως οικείες είναι διαφορετικές; Και το κυριότερο, πώς βιώνουν τους διαφορετικούς πολιτισμικούς κώδικες, που πολλές φορές αναπτύσσονται; Η ιστορία του Halit είναι για τα ερωτήματα αυτά πολύ διαφωτιστική.

Το ζήτημα των ανακριβειών ή της ωραιοποίησης του παρελθόντος είναι μια κριτική που συχνά επανέρχεται όταν πρόκειται για προφορικές συνεντεύξεις. Υπάρχουν κομμάτια των συνεντεύξεων που μοιάζουν μη πιστευτά, υπερβολικά ή εν πάση περιπτώσει ανακόλουθα με την υπόλοιπη πορεία της ζωής του αφηγητή. Συνήθως πρόκειται για τα τμήματα εκείνα της αφήγησης που είτε αναφέρονται στον τρόπο που περνούσαν τη ζωή τους στην πατρίδα τους –όταν δεν είχαν παρουσιαστεί ακόμα τα προβλήματα που τους οδήγησαν στη μετανάστευση– είτε αναφέρονται στις περιόδους που αρχίζει και αποκαθίσταται η κανονικότητα της ζωής τους στην Ελλάδα. Εδώ είναι σημαντικό να κρατάμε κατά νου δύο δεδομένα. Το πρώτο είναι ότι με τις ιστορίες ζωής δεν προσπαθούμε να απαντήσουμε στην ερώτηση «Τι έγινε;» αλλά κυρίως στην ερώτηση «Πώς θυμάται το υποκείμενο αυτό που έγινε και τι νόημα του δίνει;». Η υποκειμενική αυτή νοηματοδότηση έχει σημασία τόσο επειδή καθορίζεται από τον τρόπο που βιώνει το υποκείμενο το παρόν του –και συνεπώς το φωτίζει– όσο και επειδή αποτελεί με τη σειρά της το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα σχεδιάσει τις στρατηγικές του για το μέλλον. Αλλά η σχέση μεταξύ παρελθόντος, πα-

---

12. Βλ. σχετικά: Ζακ Χασούν, *Το κοντραμπάντο της μνήμης*, Αθήνα: Εξάντας 1996.

ρόντος και μέλλοντος παραμένει ούτως ή άλλως δυναμική και το παρελθόν επαναπροσδιορίζεται όταν αλλάζουν οι προσδοκίες για το μέλλον.¹³ Με αυτήν την έννοια, μας ενδιαφέρουν και οι σιωπές και αυτά που αφήνονται στη λήθη καθώς και η μνήμη που αλλοιώνει την ακρίβεια των γεγονότων. Γιατί όλα αυτά αποκαλύπτουν τους δημιουργικούς δρόμους της μνήμης, της φαντασίας, του συμβολισμού και της ερμηνείας, οι οποίοι προσδίδουν στα γεγονότα την πολιτισμική τους σημασία. Το δεύτερο είναι η έννοια της λεγόμενης «μνήμης κουρτίνας». Πρόκειται για μια έννοια που έχει χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει τον τρόπο που η βίωση ενός τραυματικού γεγονότος επανερμηνεύει το παρελθόν που προηγήθηκε με τρόπο που να το ωραιοποιεί.¹⁴ Συνέβη κατά κόρον με τη μνήμη των Εβραίων για την περίοδο πριν από το Ολοκαύτωμα αλλά και στα δικά μας. Πώς αλλιώς να ερμηνευθεί η ειδυλλιακή κατάσταση που περιγράφουν οι Μικρασιάτες πρόσφυγες για την περίοδο πριν από το 1922;

Τέλος, η έννοια που φαίνεται να επανέρχεται σταθερά σε όλες τις ιστορίες είναι αυτή της νοσταλγίας. Σχεδόν όλοι νοσταλγούν την πατρίδα τους. Η εικόνα της παραμένει ζωντανή μέσα τους, γιατί είτε θυμούνται να έχουν ζήσει ευτυχημένα χρόνια σε αυτήν είτε θέλουν να γυρίσουν πίσω για να αλλάξουν την άσχημη τωρινή κατάσταση. Η νοσταλγία είναι πάντοτε παρούσα είτε ως η συνεχής και ανολοκλήρωτη επιστροφή του Οδυσσέα είτε ως η προσπάθεια του Αινεία για επαναθεμελίωση του οικείου μέσω των συμβόλων του. Άλλωστε, η μυθική φιγούρα του Αινεία κυριάρχησε και στο

---

13. A. Liakos and E. Salvanou, "Citizenship, Memory and Governmentality: A Tale of Two Migrant Communities". In A. K. Isaacs (ed.), *Citizenships and Identities: Inclusion, Exclusion, Participation*, Pisa: Plus-Pisa University Press 2010, 155-172.

14. Βλ. σχετικά: Andreas Huyssen, *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Stanford: Stanford University Press 2003.

φαντασιακό των ντόπιων τις τελευταίες μέρες καθώς παρατηρούσαν την προσφυγική κρίση να εξελίσσεται γύρω τους. Πρόκειται για την εικόνα που κυκλοφόρησε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με τον πρόσφυγα να κουβαλά στους ώμους του τον πατέρα του – εικόνα που παραλληλίστηκε με αυτή του Αινεία που κουβαλούσε με τον ίδιο τρόπο τον δικό του γέρο πατέρα, τον Αγχίση. Αλλά τι νοηματοδοτούν ως νόστο οι άνθρωποι που έχουν φύγει από τις πατρίδες τους; Ποια είναι τα όρια του οικείου και του ξένου; Για να καταλάβουμε την εμπειρία τους, θα πρέπει πρώτα να σταθούμε κριτικά απέναντι σε αντιλήψεις που δίνουν συγκεκριμένη υπόσταση σε έννοιες όπως «πατρίδα», «γλώσσα», «ταυτότητα», έχοντας κατά νου ότι ακόμη και η οργάνωση του κόσμου, που σήμερα θεωρούμε δεδομένη και φυσική, είναι το αποτέλεσμα μεγάλων προσφυγικών και μεταναστευτικών ρευμάτων που έλαβαν χώρα μετά τους δύο παγκόσμιους πολέμους, και μέσα από τα ρεύματα αυτά διαμορφώθηκε η συνθήκη της εθνικής ομοιογένειας όπως τη βιώσαμε ως σήμερα. Αφού λοιπόν παραδεχθούμε την ιστορικότητα της ουσιοκρατικής προσέγγισης των ταυτοτήτων, μπορούμε να διερευνήσουμε τους όρους μέσα από τους οποίους διαμορφώνονται στον σύγχρονο κόσμο οι έννοιες του «σπιτιού» και της «πατρίδας» σε μετανάστες και μη. Η Μπαρμπαρά Κασσέν διακρίνει τρία βασικά στοιχεία πάνω στα οποία δυνητικά διαμορφώνεται η έννοια της πατρίδας: ταυτότητα, καταγωγή και γλώσσα.¹⁵ Το να μπορέσει να φύγει κανείς από την πατρίδα του, υποστηρίζει, συχνά συνεπάγεται την άρνηση της ταυτότητάς του, την ανάγκη να ξεχάσει, έστω και προσωρινά. Στην περίπτωση του Οδυσσέα, ήταν η άρνηση της ταυτότητάς του (Κανένας) αυτή που τον γλίτωσε από τον Κύκλωπα και του επέτρεψε να συνεχίσει το ταξίδι του, όχι η προσκόλληση σε αυτή. Αλλά ούτε στην Ιθάκη τελείωσε το ταξίδι

---

15. Μπαρμπαρά Κασσέν, *Η Νοσταλγία. Πότε λοιπόν είναι κανείς σπίτι του;*, Αθήνα: Μελάκι 2015.

του Οδυσσέα και η νοσταλγία έμεινε ανολοκλήρωτη. Χρειάστηκε να φύγει από τις ρίζες του και να πάει πολύ μακριά, εκεί όπου κανείς δε θα αναγνώριζε ούτε τον ίδιο ούτε τις εμπειρίες του. Μόνο τότε, μέσα και μέσω της παντελούς αποξένωσης, θα μπορούσε να είναι σε θέση να επιστρέψει. Ο Αινείας από την άλλη ξέρει ότι η επιστροφή είναι αδύνατη. Και αποφασίζει να φτιάξει καινούρια πατρίδα κουβαλώντας συμβολικά την παλιά μαζί του – τον πατέρα και τα ιερά. Όμως, για να μπορέσει να ριζώσει στη νέα πατρίδα, αυτή που έχει φτιαχτεί με τα υλικά της παλιάς που δεν υπάρχει πια, πρέπει να εγκαταλείψει κάτι, τη γλώσσα. Η γλώσσα που είναι όχι μόνο μέσο επικοινωνίας αλλά και το δίκτυο του νοήματος του κόσμου. Η γλώσσα που άλλοι εξόριστοι όπως η Άρεντ αναγνωρίζουν ως τη μοναδική τους πατρίδα.

Η νοσταλγία έχει να κάνει όχι με την επιστροφή αλλά με την αναμονή της – με το όχι ακόμα. Η νοσταλγία δεν αφορά μόνο το παρελθόν αλλά και το προσδοκώμενο μέλλον. Και κυρίως δεν έχει να κάνει μόνο με επιστροφή στον χώρο αλλά και με επιστροφή στον χρόνο, συχνά σε ένα παρελθόν που δεν υπήρξε παρά μέσα στη φαντασία των ανθρώπων. Οι ιστορίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο είναι ιστορίες περιπλάνησης, στον χώρο και στον χρόνο της Μεσογείου, ανθρώπων που για διαφορετικούς λόγους ο καθένας δε χωρούσαν στις πατρίδες τους. Είναι ιστορίες περιπλάνησης ανάμεσα σε ετερογενείς χρόνους και συγκεχυμένες χρονικότητες. Είναι ιστορίες ανθρώπων που είτε έφυγαν γιατί είχαν ήδη αποκλειστεί από τις κοινωνίες τους είτε βίωσαν την περιθωριοποίηση εκεί όπου έφτασαν – συχνά και τα δύο μαζί. Οι σύγχρονοι μετανάστες δεν μπορούν να κατανοηθούν έξω από μια διαδικασία συνεχούς παραγωγής αποκλεισμών και περιθωριοποιήσεων στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες.¹⁶ Την ίδια στιγμή, ωστόσο,

---

16. Saskia Sassen, *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*, Cambridge Mass: Harvard University Press 2014.

οι άνθρωποι αυτοί, παρά το γεγονός ότι η κοινωνία επιμένει να τους σπρώχνει στο περιθώριο, αναλαμβάνουν την ευθύνη της ζωής τους, σχεδιάζουν το μέλλον τους και προπαντός νοσηματοδοτούν τις ζωές τους. Με αυτήν την έννοια είναι οι ίδιοι που βάζουν την ατζέντα στις ιστορίες τους – ακόμη και αν σε αυτήν την ατζέντα η εμπειρία της μετανάστευσης έρχεται σε δεύτερη μοίρα σε σχέση με τις τωρινές δυσκολίες τους, όπως στην περίπτωση της Fatiha.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν το διάστημα από τον Οκτώβριο του 2015 έως και τον Φεβρουάριο του 2016, οι περισσότερες στο «Εργαστήρι Πολιτισμού» και στο «Κέντρο για το Παιδί», τα οποία δημιουργήθηκαν από το «Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού» και βρίσκονται στον Σταθμό Λαρίσης. Η συνέντευξη της Farhia πραγματοποιήθηκε σε πρότερο χρόνο για τις ανάγκες άλλου τύπου καταγραφής από τη Μαρία Χριστοπούλου, κοινωνική λειτουργό, και τη Βικτώρια Τσουκαλά, συντονίστρια προγραμμάτων του Δικτύου. Τη συνολική φροντίδα για την επιλογή, την προετοιμασία και την οργάνωση των συνεντεύξεων είχε η Βιόλα Γκιόκα, υπεύθυνη προγραμμάτων και ερευνήτρια του Δικτύου, στην οποία εκφράζω και από δω τις ευχαριστίες μου. Οι αφηγητές επιλέχθηκαν από τους ανθρώπους που ήδη συνδέονταν με το Δίκτυο και ήταν πρόθυμοι να αφηγηθούν τις ιστορίες τους προκειμένου να δημοσιευθούν. Για τον τρόπο που δηλώνονται τα ονόματα των αφηγητών, δεν ακολουθήθηκε ενιαία γραμμή, αλλά ερωτήθηκαν οι ίδιοι για τον τρόπο που επιθυμούν να εμφανίζονται. Έτσι, όταν ο αφηγητής εμφανίζεται με ονοματεπώνυμο, πρόκειται για το πραγματικό όνομα του αφηγητή, ενώ, όταν εμφανίζεται μόνο με το όνομα και με ένα αρχικό κεφαλαίο στη θέση του επωνύμου, πρόκειται για ψευδώνυμο, το οποίο έχει ο ίδιος επιλέξει. Οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν στα ελληνικά και τα αγγλικά, ενώ ελάχιστες ήταν αυτές που έγιναν στις μητρικές γλώσσες των αφηγητών – στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιήθηκε διερμηνέας.

Στο βιβλίο περιλαμβάνονται εκτεταμένα μέρη των συνεντεύξεων μεταφρασμένα στα ελληνικά και με τρόπο που να εξασφαλίζεται η συνοχή και η αναγνωσιμότητα. Τα ηχητικά αρχεία των συνεντεύξεων έχουν κατατεθεί στο Δίκτυο, ενώ οι συνολικές απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις θα αναρτηθούν σύντομα στον ιστότοπο του Δικτύου μεταφρασμένες στα ελληνικά.

Abdul Moin Slon

από τη Συρία

«Πρέπει να ξεχάσω γιατί οι δυσκολίες είναι ακόμη μπροστά μας. Ήταν δύσκολος ο πόλεμος, αλλά πρέπει να μπορέσουμε να ξεχάσουμε για να προχωρήσουμε μπροστά».

Γεννήθηκα το 1977 στη Χομς της Συρίας, σ' έναν καταυλισμό προσφύγων. Ήμουν Παλαιστίνιος πρόσφυγας στη Συρία. Πρόσφυγας τρίτης γενιάς. Η ζωή μου ήταν καλή. Δούλευα. Είχα δύο παιδιά και γυναίκα. Κι όλα ήταν καλά, εκτός από το ότι ήμουν πρόσφυγας. Ζούσαμε καλά πριν από τον πόλεμο. Φτάσαμε στην Τουρκία φεύγοντας από τον πόλεμο, και από την Τουρκία στην Κάλυμνο.

Πώς είναι να μεγαλώνει και να ζει κανείς σ' έναν καταυλισμό προσφύγων για τρεις γενιές; Τι σημαίνει αυτό;

Ο ΟΗΕ είναι υπεύθυνος για τους καταυλισμούς αυτούς στη Συρία καθώς και για την εκπαίδευση. Οι πρόσφυγες έχουν πρόσβαση σε όλα τα κοινωνικά δικαιώματα της Συρίας αλλά όχι σε πολιτικά δικαιώματα, οπότε τα παιδιά σπουδάζουν στα σχολεία του καταυλισμού, μετά στα σχολεία της συριακής κυβέρνησης και μετά δουλεύουν πάλι ως επαγγελματίες στον καταυλισμό. Ο καταυλισμός δεν είναι σαν στρατόπεδο συγκέντρωσης, είναι μια ζώνη της πόλης όπου κατοικούν Παλαιστίνιοι. Γι' αυτό τον ονομάζουν «καταυλισμό». Όμως είναι μέσα στην κοινωνία της Συρίας.

Οι γονείς μου έχουν πεθάνει εδώ και χρόνια από γηρατειά (2010 με 2011). Η οικογένειά μου ανήκε στη μεσαία τάξη. Τε-

λείωσα τεχνική σχολή και μετά άνοιξα μαγαζί με ηλεκτρονικά. Παντρεύτηκα το 2010. Τα προβλήματα ξεκίνησαν στις 17 Μαρτίου του 2011. Ήταν η πρώτη φορά που είδαμε στην τηλεόραση ανθρώπους να πεθαίνουν στη διπλανή πόλη. Το μάθαμε στην τηλεόραση, γιατί άρχισε στα νότια της Συρίας και εγώ ήμουν στη Χομς, στη μέση της Συρίας, μακριά από κει όπου άρχισε. Όταν το άκουσα ήμουν στη δουλειά. Έμαθα για τις διαδηλώσεις και για μερικούς ανθρώπους που σκοτώθηκαν σ' αυτές. Και για δακρυγόνα και βόμβες. Ήξερα ότι αυτό δε θα τελείωνε γρήγορα. Είχε χυθεί αίμα και από μόνο του αυτό έκανε την κατάσταση οριακή. Η Συρία είναι κατακερματισμένη και το επεισόδιο άρχισε από τις φυλές. Με διαμάχες μεταξύ τους. Και ήταν αναμενόμενο ότι η φυλή θα εκδικηθεί για τους νεκρούς αργά ή γρήγορα. Και έτσι ήξερα ότι, αφού άρχισε αυτή η ιστορία, δε θα τελείωνε εύκολα. Θα έπαιρναν εκδίκηση από την κυβέρνηση και θα ξανάρχιζε από την αρχή. Και υπάρχουν και πολλές φατρίες.

Στη Συρία, πριν αρχίσει ο πόλεμος, η κυβέρνηση είχε ήδη εγκαταστήσει ένα καθεστώς που ήταν μάλλον επιβλαβές. Έβαζαν τους ανθρώπους φυλακή χωρίς κανένα λόγο και μετά δεν έβγαιναν ποτέ. Ήμασταν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης εξαιτίας του πολέμου με το Ισραήλ και η κυβέρνηση μπορούσε να κάνει ό,τι ήθελε. Οι φυλές από την άλλη είναι κάτι φυσιολογικό. Έχουν τη δική τους οντότητα μέσα στη Συρία και εξουσία – όχι πολιτική εξουσία, όπως ο Ασάντ, αλλά κοινωνική εξουσία ή εξουσία πάνω σε μια περιοχή. Ήταν λοιπόν αναμενόμενο ότι, όταν σκοτώθηκε κάποιος από μια φυλή, η φυλή αυτή θα ήθελε να εκδικηθεί την κυβέρνηση. Οι φυλές συγκροτούνται κυρίως με βάση δεσμούς συγγένειας.

Δε φοβήθηκα. Η μεγάλη μου κόρη γεννήθηκε τρεις μήνες αφού άρχισε ο πόλεμος. Στην αρχή δε φοβήθηκα γιατί ο πόλεμος ήταν μακριά. Όταν όμως άρχισε να πλησιάζει, άρχισα και γω να φοβάμαι. Στην αρχή νόμιζα ότι ο πόλεμος θα περιοριστεί στην πόλη

που άρχισε, ότι δε θα εξαπλωνόταν. Αλλά μέσα σ' ένα μήνα εξαπλώθηκε. Στο διάστημα αυτό οι άνθρωποι συζητούσαν ό,τι άκουγαν στις ειδήσεις. Δεν είχαν δει ακόμη τίποτα.

Αυτό που συνέβαινε στη Συρία το συνέδεσες καθόλου με όσα είχαν συμβεί στην πλατεία Ταχρίρ;

‘Όχι, η Συρία ήταν κάτι διαφορετικό.

Πριν ξεκινήσει ο πόλεμος, ποια σχέδια έκανες για τη ζωή σου;

Σχεδιάζα να φτιάξω τη ζωή μου, να είμαι ισχυρός για τα παιδιά μου, ακόμη και να επεκτείνω τη δουλειά μου. ‘Ό,τι δηλαδή κάνουν όλοι οι νιόπαντροι άντρες, που προσπαθούν να εξασφαλίσουν τα παιδιά τους, να τα στείλουν σχολείο, να τους παρέχουν όσα χρειάζονται. Κανονικά και απλά πράγματα. Είχα καλή ζωή, είχα φίλους, πελάτες. ‘Όλοι με συμπαθούσαν κι εγώ το ίδιο. Δεν είχα κάνει κακό σε κανέναν. Στον γάμο μου είχα κάνει ένα μεγάλο γλέντι. Είχαν έρθει όλοι, όλος ο καταυλισμός προσφύγων. Ήταν ωραία. Ο πόλεμος έφτασε τελικά σ' ένα μέρος κοντά στον καταυλισμό, περίπου 500 μ. μακριά, και αρχίσαμε ν' ακούμε την κλαγγή των όπλων. Κι επειδή το μαγαζί μου είναι πολύ κοντά στη γειτονιά αυτή, ήμουν ο πρώτος από τον καταυλισμό που το έμαθα. Οι συγκρούσεις δεν αφορούσαν τον καταυλισμό αλλά τη διαμάχη των κυβερνητικών με τους αντικυβερνητικούς. Εγώ δεν υποστήριζα κανέναν τους. Ήθελα απλώς να τελειώσει.

[διερμηνέας: Εδώ όμως πρέπει να προσθέσω ότι η κατάσταση στους καταυλισμούς στη Συρία είναι ιδιαίτερη και προσπαθούν να παραμείνουν ουδέτεροι, ακόμη και όταν τους πιέζει η κυβέρνηση να εμπλακούν στη διαμάχη. Είναι η τακτική τους να είναι ουδέτεροι. Κι έτσι και οι δύο αντιμαχόμενοι τους πίεζαν και τους μάχονταν, ακριβώς επειδή είναι ουδέτεροι. Υπάρχουν περίπου δεκατέσσερις τέτοιοι καταυλισμοί, όπου μένουν περίπου 500.000 άνθρωποι.]

Πώς ήταν να είσαι Παλαιστίνιος στη Συρία πριν από τον πόλεμο;

Η κοινωνική ζωή ήταν φυσιολογική, μόνο που δεν είχαμε πολιτικά δικαιώματα. Θα μπορούσα να μείνω εκεί για την υπόλοιπη ζωή μου. Όταν όμως στις αρχές του 2012 ο πόλεμος άρχισε να επηρεάζει τους καταυλισμούς, αρχικά τη Λατάκια στην παραλία και μετά τη Χομς, βρεθήκαμε στη μέση της διαμάχης. Άκουγες τις ρουκέτες πάνω από τον καταυλισμό. Δεν μπορείς να κάνεις τίποτα, ύστερα από λίγο καιρό τις συνηθίζεις, γίνεται μέρος της καθημερινότητας. Είναι σαν να περνάει το τρένο. Είναι εντάξει. Κάποιες μέρες τις ακούγαμε κάθε λεπτό. Δεν υπήρχε σειρήνα. Ακούγαμε τις ρουκέτες και παίρναμε προφυλάξεις. Εγώ πήγαινα κανονικά στη δουλειά μου, κι ας έπεφταν οι ρουκέτες. Το ίδιο και η γυναίκα μου. Ήταν δασκάλα αραβικών. Έπρεπε να βγάλουμε τα προς το ζην. Αλλά, κάθε φορά που έφευγα, σκεφτόμουν ότι μπορεί και να μη γυρίσω. Τα παιδιά ήταν στο σπίτι με τη μαμά τους ή, όταν έλειπε η μαμά για δουλειά, με τη γιαγιά και τον παππού.

Δεν είχαμε ακριβώς ελλείψεις στα είδη πρώτης ανάγκης, αλλά άρχισαν ν' ακριβαίνουν πολύ και δεν μπορούσαν να τα αγοράσουν όλοι. Έναν χρόνο μετά αφότου άρχισε ο πόλεμος, το γάλα είχε ακριβύνει τόσο, που δεν μπορούσε να το αγοράζει ο κόσμος. Δε λιμοκτονούσαμε, αλλά αρχίσαμε να κάνουμε οικονομία στο πόσο καταναλώνουμε. Αν πριν, για παράδειγμα, καταναλώναμε ένα μπουκάλι γάλα τις δύο μέρες, τώρα το κάναμε να διαρκέσει τέσσερις. Το φαγητό βέβαια έφτανε στον καταυλισμό, ήταν όμως λιγότερο. Αλλά, ακόμη και πριν να λιγοστέψει, οι άνθρωποι άρχισαν να θέλουν να κερδοσκοπούν. Αρχίσαμε ν' ανησυχούμε όταν άρχισαν να σκοτώνονται άνθρωποι του καταυλισμού έξω από αυτόν. Σκοτώθηκαν μερικοί φίλοι μου, και ο ξάδελφός μου –δεκαοκτώ χρονών– είναι στη φυλακή από την αρχή του πολέμου και κανείς δεν ξέρει γιατί. Σταματάνε στην τύχη ανθρώπους και τους παίρνουν. Πήγε να πάρει το απολυτήριο του λυκείου, γύριζε σπίτι και τον σταμάτησαν στο σημείο ελέγχου έξω από τον καταυλισμό

και τον πήραν. Τον πήρε η κυβέρνηση και δεν έχουμε νέα του, δεν ξέρουμε αν είναι ζωντανός ή νεκρός. Πάνε τώρα τρία χρόνια. Το μάθαμε γιατί ήταν μαζί με μια κοπέλα εκείνη τη μέρα και γύρισε και μας το είπε.

Άρχισα να σκέφτομαι ότι πρέπει να φύγω όταν άρχισαν οι εκρήξεις γύρω από τον καταυλισμό κι όταν στο σημείο ελέγχου άρχισαν να συλλαμβάνουν τυχαία ανθρώπους. Το συζήτησα αρχικά με τη γυναίκα μου, η οποία είπε επίσης «να». Δούλευε τότε στον ΟΗΕ, αλλά δεν είχε κάποια πληροφορία από κει. Οι γονείς μου είχαν πεθάνει ήδη. Οι γονείς της γυναίκας μου και τα αδέρφια μας –οι πιο πολλοί από αυτούς– συμφωνούσαν ότι έπρεπε να φύγουμε. Μας πήρε επτά μήνες να φύγουμε από τη στιγμή που το αποφασίσαμε. Προσπαθούσαμε να τακτοποιήσουμε τα οικονομικά μας. Να κλείσουμε τις δουλειές. Και το ταξίδι κόστιζε πολύ, οπότε χρειαζόμασταν χρήματα. Τα πουλήσαμε όλα –το σπίτι, το μαγαζί–, όλα. Και τα χρήματά μας έφτασαν ίσα να φύγουμε από τη Συρία. Είναι πολύ ακριβό το ταξίδι. Επειδή όλα είναι παράνομα, πρέπει να πληρώσεις πολλούς ανθρώπους. Φύγαμε στις 18 Μαΐου 2014. Εγώ, η γυναίκα μου και τα δυο μας παιδιά. Ανησυχούσα για τα παιδιά και τη γυναίκα μου. Είχα ακούσει ιστορίες και για όσους τα κατάφεραν και για όσους δεν τα κατάφεραν. Φοβόμουν για τα παιδιά, όμως δεν είχα άλλη επιλογή.

Το θυμάμαι το ταξίδι. Φύγαμε στις τρεις το πρωί. Θέλαμε μόνο να φτάσουμε στη θάλασσα. Πήγαμε στην Τουρκία με λεωφορείο κι από κει περάσαμε στην Ελλάδα με πλοίο. Στα παιδιά δεν είχαμε πει τίποτα, ήταν μικρά και δεν καταλάβαιναν. Το ταξίδι μέχρι την Τουρκία δεν ήταν πολύ δύσκολο, αλλά από την Τουρκία στην Ελλάδα ήταν πολύ δύσκολο. Ήμασταν στο πλοίο για περισσότερες από οχτώ ώρες και σ' ένα μικρό δωμάτιο τρία επί δύο μέτρα ήμασταν περισσότεροι από πενήντα πέντε άνθρωποι. Το δωμάτιο ήταν στο πλοίο. Κρυβόμασταν εκεί. Δεν ήρθαμε με φουσκωτό αλλά με πλοίο. Εγώ ξέρω να κολυμπάω, η γυναίκα μου

όμως φοβάται τη θάλασσα. Οι περισσότεροι απ' όσους ήταν εκεί δεν ήξεραν να κολυμπούν.

Για την Ελλάδα ήξερα προτού να έρθω εδώ. Αλλά δεν ήθελα να μείνω στην Ελλάδα. Ήθελα μόνο να περάσω στην Ευρώπη. Να πάω στη Δανία, όπου είναι η γυναίκα μου. Ήθελα να πάω εκεί γιατί είναι ευκολότερο να πάρω άδεια παραμονής και είναι γρηγορότερες οι διαδικασίες οικογενειακής επανένωσης. Δεν είχα κάποιους γνωστούς, προσπαθούσα μόνο να φτάσω κάπου με ασφάλεια. Όταν φτάσαμε στην Κάλυμνο, ήρθε η αστυνομία. Μας κράτησαν τρεις μέρες και μας έδωσαν το χαρτί που έλεγε ότι πρέπει να φύγουμε σ' ένα μήνα. Πήγαμε στην Αθήνα στον φίλο μου – τον είχαμε ειδοποιήσει ότι θα έρθουμε και είχε κατέβει από τη Σουηδία για να μας βρει σπίτι. Τον είχαμε ειδοποιήσει από την Τουρκία, αλλά από κει και πέρα χρειαστήκαμε περίπου έναν μήνα, γιατί, κάθε φορά που προσπαθούσαμε να φύγουμε από την Τουρκία, ακυρωνόταν. Μείναμε στην Τουρκία περίπου ενάμιση μήνα. Σε ξενοδοχείο. Οι διακινητές συνήθιζαν να μας λένε αυτή τη βδομάδα, την άλλη βδομάδα... Μια φορά φτάσαμε μέχρι τη βάρκα, αλλά μας κατέβασαν για λόγους ασφαλείας και γυρίσαμε στο ξενοδοχείο. Όσο ήμασταν στην Τουρκία, κυκλοφορούσαμε κανονικά – δε φοβόμασταν μη μας πιάσει η αστυνομία. Και να δει κάποιον, δεν κάνει τίποτα.

Εδώ πια μείναμε στο σπίτι τέσσερις μήνες. Ο φίλος μου πήγε πάλι στη Σουηδία. Μου είχαν μείνει κάποια λεφτά και δανείστηκα κιόλας από φίλους για να τα βγάλω πέρα εδώ. Η γυναίκα μου έφυγε στις 29 Οκτωβρίου 2014. Πάλι παράνομα. Δεν είχαμε λεφτά για να φύγουμε όλοι μαζί, οπότε έφυγε μόνη της. Είμαι μόνος με τα παιδιά για περίπου ενάμιση χρόνο. Είναι δύσκολο να είσαι μόνος με δυο παιδιά. Στη Συρία δεν είχα συνηθίσει έτσι. Δούλευα πάρα πολλές ώρες και δεν είναι η φροντίδα των παιδιών κάτι που αναλαμβάνουν οι άντρες. Στα παιδιά είπα ότι η μαμά τους πήγε να τους φτιάξει ένα καινούριο σπίτι και ότι σύντομα θα πάμε να

τη βρούμε. Στενοχωριούνται και κλαίνε λίγο, αλλά προσπαθώ ν' αποσπώ την προσοχή τους. Μιλάνε μέσω Skype σχεδόν κάθε μέρα. Όταν μιλάνε με τη μαμά τους, όλο ρωτάνε πότε θα τελειώσει το σπίτι για να πάνε. Τα παιδιά δε θυμούνται τη Συρία, αλλά θυμούνται κάποιους ανθρώπους και μέρη: τον παππού και τη γιαγιά, το σπίτι των παππούδων και το δικό μας σπίτι. Θυμούνται και τον ήχο του πολέμου. Δε μιλάνε όμως για τον πόλεμο. Ούτε ρωτάνε γιατί αφήσαμε το σπίτι μας. Ήταν πολύ μικρά άλλωστε, δεν μπορούσαν να καταλάβουν. Τους λέω ιστορίες για τους συγγενείς μας, για να τους θυμούνται. Πιο πολύ για τους ανθρώπους παρά για τον τόπο. Όταν όμως τα κοιμίζω, δεν τους λέω τέτοιες ιστορίες. Τους λέω ιστορίες για παιδιά.

Οι μέρες τώρα περνάνε δύσκολα. Ξυπνάω και δεν έχω τι να κάνω με τα παιδιά. Προσπαθώ να πηγαίνω βόλτες μαζί τους και να τους φτιάχνω μια μικρή καθημερινή ρουτίνα και να βρίσκω λίγο χρόνο και για μένα. Είναι δύσκολο όμως. Να μάθω τη γλώσσα, να βρω δουλειά... Το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας είμαι ή στο σπίτι ή στο πάρκο. Είναι κάποιοι άνθρωποι που μιλάω μαζί τους στο πάρκο αλλά όχι πολλοί. Εκεί στο πάρκο έμαθα και για το Δίκτυο. Είναι σημαντικό για τα παιδιά το Δίκτυο – δυστυχώς δεν μπορούμε να ερχόμαστε κάθε μέρα κι έτσι ερχόμαστε δυο φορές τη βδομάδα. Ο πόλεμος αποσταθεροποίησε τη ζωή μου. Έχω την αίσθηση ότι βρίσκομαι σε μια μεταβατική φάση. Δεν ξέρω πώς θα είναι η ζωή μου σε πέντε χρόνια. Δεν μπορώ να κάνω σχέδια, περιμένω την επανένωση και μπορεί να πάρει ένα δυο χρόνια ακόμη. Σε πέντε χρόνια ελπίζω να έχει σταθεροποιηθεί η ζωή μου, να στέλνω τα παιδιά μου στο σχολείο, να ξανααρίζω τη ζωή μου, να 'μαι με τη γυναίκα μου. Στη Συρία δεν έχω πια τίποτα. Ό,τι είχα το πούλησα. Δεν έχω λόγο να ξανααγρίσω, ακόμη κι αν αλλάξει η κατάσταση. Οι συγγενείς μου και οι φίλοι μου έχουν φύγει κι αυτοί. Άλλοι είναι στη Συρία, άλλοι έχουν φύγει γι' αλλού. Αυτό που θα 'θελα τώρα είναι να βγάλω τα παιδιά από αυτή τη

ρουτίνα και να κάνω γι' αυτά τα πράγματα καλύτερα. Δεν έχω μυαλό να σκεφτώ τίποτα άλλο, μόνο να τελειώνει αυτή η μεταβατική κατάσταση και να εγκατασταθώ κάπου. Πρέπει να ξεχάσω γιατί οι δυσκολίες είναι ακόμη μπροστά μας. Ήταν δύσκολος ο πόλεμος, αλλά πρέπει να μπορέσουμε να ξεχάσουμε για να προχωρήσουμε μπροστά.